

27 Mayıs Askeri Darbesine Hazırlık Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi

The Republic People's Party in the Process of Preparing for the May 27 Military Coup

Şerif Demir *

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye.
ORCID No: 0000-0002-6831-2188

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Şerif Demir
Kastamonu Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Kastamonu, Türkiye.
E-posta/E-mail:
serifdemir@kastamonu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 10.02.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.02.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
05.04.2023
Kabul/Accepted: 07.04.2023
Yayımlanma/Publication: 19.04.2023

Atıf/Citation: Demir, Şerif, "27 Mayıs Askeri Darbesine Hazırlık Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 29, (2023), 107-124.

ÖZ

27 Mayıs askeri darbesinin gerçekleşmesini sağlayan pek çok etken vardır. Şüphesiz dönemin sorumluluğunu taşıyan Demokrat Parti yönetiminin pek çok hataları olmuştur. Fakat darbeye giden süreç bütün olarak incelendiğinde, DP dışındaki unsurların da düşünce, hazırlık ve eylem aşamalarında darbeye önemli tesirleri olduğu görülür. Darbe sonrasında kabul edilen tedbirler kanunu, darbenin sivil ortakları olan aydınlar, basın ve siyasi partiler hakkında detaylı çalışmaların yapılmasını güçleştirdi. Cumhuriyetin öncüsü ve demokrasinin gelişimine katkılar sunan CHP'nin, bu süreçteki yeri yeterince iyi araştırılmadı. CHP'nin 27 Mayıs'ın neresinde olduğu, CHP lideri İsmet İnönü'nün darbe karşısındaki konumu sorgulanamadı. Bu çalışmayla 27 Mayıs'a giden süreçte CHP'nin yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs, Cumhuriyet Halk Partisi, İsmet İnönü, Demokrat Parti, Askeri Darbe

ABSTRACT

There are many factors that led to the May 27th military coup taking place. There is no doubt that the administration of the Democrat Party (DP), which had the responsibility of the period, had many mistakes. However, when the process leading up to the coup is studied as whole, actors other than the DP also made significant contributions to the coup in the stages of planning, preparation and action. The law adopted after the coup, made it difficult to carry out detailed studies about the intellectuals, press and political parties that were the civilian partners of the coup. The role of the Republican People's Party (CHP), which was the leading figure of the establishment of the republican regime and the development of democracy, has not been investigated well enough. The role of CHP and its leader İsmet İnönü in the May 27th coup could not be questioned. This study has tried to reveal the role of CHP in the process leading up to May 27th.

Keywords: May 27, Republican People's Party, İsmet İnönü, Democrat Party, Military Coup

Giriş

Cumhuriyet tarihinde pek çok darbe, muhtıra ve müdahale gerçekleşmiş olmasına rağmen 27 Mayıs askeri darbesi diğerlerinden çok farklıdır. Bu askeri darbe diğer darbelerden siyasi hayatımızın ilk askeri müdahalesi ve siyasette askeri vesayet in meşrulaşmasının başlangıcı noktası olması yönüyle ayrılır. Bu sebeple diğer darbelerin sağlıklı analizinin bu darbeyi kapsamlı olarak değerlendirmek ve detaylı şekilde incelemekle mümkündür.

27 Mayıs'ın tanımı ve tahlili yapıldığında bu olguya sıradan bir askeri darbe, askeri müdahale veya ihtilal kavramlarından hangisini kullanmalıyız? Şüphesiz bu hadise ile ilgili "darbe, müdahale ve ihtilal" gibi tanım ve tarifler de dönemlere göre farklılıklar gösterebiliyor. Fakat hadisenin gelişim süreci incelendiğinde bu olayın sorumluluğunu sadece bir grup askere veya TSK içerisindeki bazı cuntalara yüklemek doğru değildir. Çünkü siyasi tarihimizde gerçekleştirilen askeri darbelerin tamamı içerik, yol ve yöntem olarak incelendiğinde, sivil destek almadan hiçbir askeri müdahalenin başarıya ulaşamadığı anlaşılır. Bu araştırmanın temel amacı, 27 Mayıs'ın içerisinde yer alan sivil bileşenler arasında CHP'nin yerini belirlemeye çalışmaktır. Şüphesiz legal bir partinin kurumsal olarak illegal bir faaliyetle bağını kurmak kolay değildir. Fakat o partinin izlediği siyasi politikalar üzerinden giderek darbeye ilişkisini, darbe sürecindeki yerini ve darbe sonrası takip ettiği politikalarla darbedeki konumunu belirlemek mümkündür. Böylece 27 Mayıs'ın sivil ortakları ve darbelerin siyasetimiz içindeki yeri daha iyi tespit edilebilir.

I. 1950 Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Ordu

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yenedünya düzeniyle siyasal güç dengeleri yeniden belirlendi. Bu düzen içerisinde yerini almak isteyen Türkiye, savaş döneminde yaşadığı askeri ve ekonomik sorunlarla mücadeleye devam etti. Rusya'nın emperyalist bir anlayışla yayılma içerisine girmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerini iyice tırmandırdı. Çünkü Türk ordusu olası bir sıcak savaşa pek hazırlıklı değildi. Ordunun askeri araç ve gereçleri yetersizdi. Orduda kapsamlı bir modernizasyona ihtiyaç duyuluyordu. Ayrıca komuta hiyerarşisinde de çeşitli sorunlar vardı. Millî Mücadele döneminin efsanevi komuta kadrosunun görevlerine devam etme arzusu alt rütbeli subayların terfide sıkıntılar yaşamasına sebep oluyordu. Ayrıca yaşanan dünya savaşı askerlik anlayışını ve mantalitesini oldukça değiştirmişti. Gelişen yeni askerlik anlayışından uzak kalan bu komuta kadrosuyla, alt kadrolar arasında başta askerlik mantalitesi üzere pek çok konuda büyük görüş farklılıkları vardı.

Genç subaylar, dünyayı takip ediyorlar ve güncel siyasete büyük ilgi gösteriyorlardı. Ülkenin çok partili hayata geçişiyle birlikte genç subayların siyasete olan alakası daha da arttı. Özellikle 1946 seçimlerinde yaşanan suiistimaller, askerleri oldukça fazla rahatsız etti. Ordunun genelinde ki bu yaygın memnuniyetsizlikler CHP iktidarını hedef alan çeşitli cunta yapılanmalarını ortaya çıkardı. Bu cuntalardan birine öncülük eden Albay Cavit Çevik, "demokrasinin korunması ve kollanması" için üst düzey komutanlarla görüşmelere başladı. Gelibolu'da görev yapan Korgeneral Fahri Belen'le yapılan görüşmede, 1946'da yaşanan seçim rezaletlerine 1950'de tekrarlanmasına izin vermeyelim denildi. General Belen, bu askerleri sakince dinleyerek teskin etti ve askeri darbenin kolay olmadığını anlattı.¹

Ülke 1950 seçimlerine giderken siyasi partiler arasındaki siyasi rekabet ve çatışma daha da şiddetlendi. Siyasetteki bu gerilim, ordu içinde de hissediliyordu. Askerler seçimleri kimin kazanacağından, DP'nin olası bir seçim başarısının CHP tarafından kabul edilip edilmeyeceğine kadar pek çok konuyu merak ediyorlardı. Ordu içinde bir grup subay DP lideri Bayar ve

¹ O. Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993, s. 65.

Menderes'e giderek "Eğer iktidar devredilmezse müdahale edeceğiz, hiçbir şeyden korkmayın" dediler.² Seçimlerden kısa bir süre önce DP'ye katılan Korgeneral Fahri Belen ve Parmakkapı cunta grubundan Binbaşı Cemal Yıldırım ile birlikte DP lideri Bayar'la görüşerek, seçimlerde suiistimal yapılmasına izin vermeyeceklerine yönelik güvenceler verdiler.³

14 Mayıs gecesinde herkes nefeslerini tuttu. Bu seçimleri ordunun pek çok kışlasında ki askerlerde merakla takip ediyorlardı. Seçim sonuçları geldikçe CHP'lilerin morali bozulmaya başladı. Gecenin ilerleyen saatlerinde CHP'nin seçimi kaybettiği anlaşıldı. Org. Noyan, parti müfettişi Sadi Irmak'ı arayarak CHP lideri İnönü'ye, "seçimlere hile karıştırıldığı" gerekçesiyle seçimleri iptal edebileceklerini bildirdi.⁴ Kısacası askerler "Paşam ordu emrinizdedir..." dediler.⁵ CHP lideri İnönü, böyle hassas bir dönemde hata yapmak istemiyordu. Ordu içinde seçim sonuçlarını değiştirelim diyen askerler gibi seçim sonuçları değiştirilirse harekete geçmeye hazır askerlerde İnönü'nün, vereceği bu kararı beklediler. Neticede CHP lideri, ülkeyi yeni bir maceraya sürükleyecek bir riske girmede. Seçim sonuçlarını kabul ederek iktidarı teslim etme kararı aldı. Bu siyasi gelişimleri yakından izleyen DP'lileri de teskin etmek Genelkurmay Başkanı A. N. Gürman'a düştü. Genelkurmay Başkanı, DP'lilere "Ordu seçim neticelerine hürmet edecektir" teminatını verdi.⁶

14 Mayıs gecesi yaşananlar hakkında İnönü, pek bir bilgi paylaşmadı. Bu hadisede CHP lideri İnönü'nün askerlere hayır cevabını vermesi "büyük bir fazilet ve samimiyet örneği" olarak anlatılmaktadır.⁷ İsmet İnönü gibi askeriye'den gelme tecrübeli bir siyasetçi ve zeki bir devlet adamının ordu içinde farklı yapılanmaların varlığından haberdar olmaması düşünülemez. Seçimlere hile katıldığını iddia ederek seçimleri iptal etmenin ülkeyi nerelere sürükleyeceğini de çok iyi biliyordu. 1946 seçimlerinde yaşananların hâlâ unutulmadığı böyle bir siyasi atmosferde, aynı şeyleri 1950'de tekrarlamamanın ülkede büyük siyasi kaos ve ordu içerisinde rahatsızlığa sebep olacağı kesindi. Cumhurbaşkanı İnönü, ülkeyi ve kendi siyasi kariyerini riske atmadı. Seçim sonuçlarının gereğini yerine getirdi.

DP iktidara gelmişti fakat kendisini muktedir görmüyordu. Bu kaygılarının temelinde yıllardır CHP tarafından yetiştirilmiş, atanmış ve uzun yıllardır sadakatle CHP'ye hizmet etmiş olan insanların, ülke yönetiminde hâlâ etkili yerlerde bulunması yatıyordu. Bu durumu düzeltme yolundaki ilk adım, bir albayın Başbakan Menderes'e darbe ihbarında bulunmasıyla birlikte 6 Haziran 1950'da orduda yapılan tasfiyeyle gerçekleştirildi. Emekliye sevk edilen bu subaylardan Kazım Özalp, Zeki Doğan, Abdurrahman Nafiz Gürman ve Ali Fuat Erden gibi askerler siyasete girerek CHP kadrolarında yer aldılar.

II. 1957 Seçimleri, Darbeciler ve İsmet İnönü

1957 seçimlerine hazırlık süreci oldukça gergin bir siyasi atmosferde gerçekleşti. Ülkede yükselen bu siyasi tansiyon üzerine darbeci subaylar harekete geçmeye karar verdiler. Bu amaçla 20 Ekim 1957'de Ankara ve 22 Ekim 1957'de İstanbul'da toplantılar yaptılar. Darbeci subaylar, 1957 seçimlerini mutlak surette CHP'nin kazanacağını ve DP'nin iktidarı bırakmayarak meşruiyetini yitireceği düşüncesi üzerine planlar yapıyorlardı. Bu toplantıların neticesinde cunta, İnönü ve CHP ileri gelenleriyle iletişim kurmak için zamanın geldiğine karar verdi. Bu amaçla Albay Faruk Ateşdağlı görevlendirildi. Darbeci askerlerin en önemli sorunu darbenin başına geçecek karizmatik bir liderlerinin olmamasıydı. Cuntacıların aklına ilk İsmet

² Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 5.

³ Örsan Öymen, *Bir İhtilal Daha Var... 1908-1980*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1987, s. 66.

⁴ Mehmet Ali Birand-Can Dündar-Bülent Çaplı, *Demirkırat*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 57.

⁵ O. Erkanlı, *age*, s. 5.

⁶ Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 13-14.

⁷ O. Erkanlı, *age*, s. 5.

İnönü geldi. Millî Mücadelenin öncü kadrosundan, Lozan sürecinde Türk heyeti başkanı ve Atatürk'ün en yakın dostu olan İsmet Paşa'nın liderliğine kimse itiraz edemezdi. Darbeci subaylarla İnönü arasındaki görüşmeleri emekli Orgeneral ve CHP üyesi Şahap Gürler ve Faik Ahmet Barutçu sağladı. CHP lideri İnönü, bu darbeci subaylara fazla güvenmediğinden birebir görüşmek istemedi. Barutçu, darbeci subayların görüşlerini CHP lideri İnönü'ye ilettiler. CHP lideri İnönü, "Onlar böyle şeylere karışmasınlar, CHP seçimi mutlak kazanacaktır" dedi. CHP lideri İnönü, darbecilerin liderlik teklifini kabul etmemişti.⁸ Fakat İnönü, bu askerleri ihbar etmedi ve bu görüşmeyi de kamuoyuyla paylaşmadı.⁹ Böylece darbeci subaylar korunmuş oldular.

CHP lideri İsmet İnönü, ordu içindeki bu cuntacı yapılanmalarla organik bir bağ kurmadı fakat darbecileri yakından da izlemeye devam etti.¹⁰ İnönü, iktidarı seçimle kazanmak üzere olduğu böyle bir zamanda askeri darbeye lüzum görmüyordu. Çünkü seçimleri kaybeden bir DP'nin iktidarda kalamayacağını çok iyi biliyordu. İnönü'ye nazaran CHP ileri gelenleri, darbecilere oldukça sıcak davrandılar. Hatta CHP yönetiminden Barutçu ve Günaltay'ın darbeye yeşil ışık yaktığı görüldü.¹¹ Bu müzakerelerde CHP teşkilatının da askeri müdahaleyi destekleyeceği anlaşılmıştı.¹² Şüphesiz bu gelişmelere de cuntacı askerler için oldukça önemli kazanımlardı.

1957 seçimlerini Demokrat Parti, zorlanarak da olsa kazandı. Her ne kadar muhalefet seçimlere yönelik bazı itirazlarda bulunsa da kamuoyu vicdanını kanatacak ve darbecileri harekete geçirecek çapta bir suiistimal yaşanmadı.¹³ Bu sebeple cuntacıların seçimlere yönelik öngörülerini doğru çıkmadığından cuntacılar darbe planlarını da bir süre daha ertelemek zorunda kaldılar.

III. Sonun Başlangıcı: 27 Mayıs'a Doğru Atılan Adımlar

1957 seçimlerinde muhalefetin kısmen başarı kazanması, muhalefetin iktidara gelme umudunu yeşertip özgüven kazandırarak siyaseti farklı bir boyuta taşıdı. Bu amaçla CHP lideri İnönü, siyasi faaliyetlerine ağırlık verdi. Parti içi ve dışı çalışmalarını artırdı. Özellikle halkla daha fazla beraber olmak için yoğun bir mesai takip etmeye başladı. CHP 9 Eylül 1957'de gerçekleştirdiği XIII. Kurultayda, DP iktidarını devirebilmek için bütün muhalif unsurlarla işbirliğine gitme kararı aldı.¹⁴ Bu amaç doğrultusunda Mecliste bulunan iki muhalefet partisiyle (Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi) DP'ye karşı müşterek hareket edebilecek ortak zemin arayışına girdi.¹⁵ Bu gayretler neticesinde seçimlerden umduğu neticeyi alamamış Hürriyet Partisi, CHP'ye katıldı. Muhalefetin bu ortak hareketine DP, Vatan Cephesi¹⁶ kurarak karşılık verdi.¹⁷ Siyasette kutuplaşma ve taraflar arasındaki ayrışma her geçen gün daha da hızlandı. Ülke adım adım siyasi kaosa doğru sürükleniyordu.

Siyasetteki bu gerilim, gündeme erken seçim ihtimalini getirdi. Hükümetin ara seçim veya baskın erken seçime gitme ihtimali tartışılmaya başlandı. CHP Genel Başkanı İnönü, olası bir erken seçime hazırlıksız yakalanmak istemiyordu.¹⁸ Bu amaçla CHP lideri, parti teşkilatını te-

⁸ A. İpekçi-Ö. S. Coşar, *age*, s. 47.

⁹ Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s. 65.

¹⁰ Adnan Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları*, YKY, İstanbul 2010, s. 82.

¹¹ Arda Baş, "Orgeneral Şahap Gürler ve Demokrat Parti Döneminde Siyasi Faaliyetleri", *History Studies*, c. XI, S.3, (2019), s. 853.

¹² Cumhurbaşkanlığı Cemal Gürsel Arşivi (CCGA), 4/4-21 4346-2.

¹³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D. XI, İ. 1, c. 1, (4 Aralık 1957), s. 73.

¹⁴ *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1957.

¹⁵ *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1957.

¹⁶ Bknz. Muhammed Sarı, "Demokrat Parti Dönemi Basınına Göre İktidar-Muhalefet İlişkileri Açısından 'Vatan Cephesi'", *10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (28 Ağustos-2 Eylül 2012)*, 751-758.

¹⁷ *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1958.

¹⁸ *Akıs Mecmuası*, 4 Nisan 1959, s. 4.

yakkuzda tutmak ve parti tabanını seçimlere hazırlamak için yurt gezilerine başladı. CHP lideri İnönü, Tokat ve Amasya üzerinden Zile'ye geldi. Zile'de çeşitli olaylar çıktı. İtfaiye halkın üzerine su sıktı ve Jandarma havaya uyarı ateşi yaptı.¹⁹ Hükümet yayınladığı açıklamada CHP lideri İnönü'nün Zile'de izinsiz miting düzenleyerek halkı tahrik ettiğini söyledi.²⁰ Bu hadise günlerce basında tartışıldı ve Mecliste çeşitli müzakerelere konu oldu.

CHP lideri İnönü, yurt gezilerine Ege Bölgesinden devam etti. İnönü 29 Nisan'da kalabalık bir heyetle Ankara'dan yola çıkacaktı.²¹ İnönü'nün takip edeceği bu ziyaret güzergâhıyla daha evvel Batı Cephesi Komutanlığı döneminde izlediği güzergâh arasında bir hayli benzerlik vardı. Bu nedenle bu geziye bazı CHP'liler, "Büyük Ege Taarruzu" adını verdiler.²² Çünkü iç politikanın oldukça gergin olduğu böyle bir dönemde İnönü'nün, geziye Yunanlı Komutan Trikupis'in teslim alındığı Uşak'tan başlaması oldukça manidardı.

Olaylar İsmet İnönü Ankara'dan ayrılırken başladı. İnönü'yü uğurlamaya gelen CHP'lilerle polis arasında bir arbede yaşandı. CHP lideri trenle yola çıktığında Uşak'ta da siyasi hava oldukça gergindi. İnönü ve 46 milletvekili Uşak'ta yoğun bir kalabalık tarafından karşılandı. CHP'liler, DP Uşak İl Başkanlığının önünden geçerken DP'lilerle karşılıklı sataşmalar yaşadılar. İnönü, CHP Uşak İl Başkanı Rıza Salıcı'nın evinde dinlenirken evin etrafında aşırı bir kalabalık toplanmaya başladı. Uşak Valisi bir kargaşaya sebebiyet vermemek ve İnönü'nün zarar görmemesi için İnönü'den evde kalmasını istedi. Fakat İnönü, evden ayrılarak partisinin il kongresine katıldı. Ardından İnönü, Yunanlı General Trikupis'in kılıcının teslim alındığı eve gitmek istedi. Uşak Valisi şehirde asayişin sağlanabilmesi için İnönü'den bu ziyaretten vazgeçmesini istedi. Fakat İnönü, Valiyi umursamadan söz konusu eve gitti.²³ Uşak'ta oldukça gergin bir siyasi atmosfer vardı fakat CHP lideri bu durumu pek de dikkate almıyordu. Emniyet Genel Müdürü Cemal Gökten, bizzat Uşak'a gelerek ek güvenlik tedbirleri aldırdı. Rıza Salıcı'nın evinden jandarma eşliğinde çıkan İnönü, istasyonda kalabalık DP'lilerle karşılaştı. DP'lilerin üzerine yürüyen İnönü, kalabalığı yarararak trene doğru ilerledi. Bu esnada nereden geldiği anlaşılmayan bir taş, İnönü'nün kafasına isabet etti. Sendeleyerek yürüyen İnönü, trene zorlukla bindi. Alaşehir'de halka hitap eden İnönü, "Çektiğimiz bu ıstırapların neticesi yakındır. Emin ve müsterih olun. Haklarınızı iyi kullanın, iradenize sahip olun ve üzülmeyin" dedi. Uşak'ta yaşanan bu hadiselerden üzüntü duyduğunu açıklayan İçişleri Bakanı Namık Gedik, olayların CHP'liler tarafından tertip edildiğini, Uşak'a ayak basıldıktan itibaren kanun dışı hareketlere devam edildiğini ve güvenlik görevlilerinin vazifelerini yapmasına imkân tanınmadığı gibi bu görevlilere ağır hakaretler edildiğini söyledi. Bakan Gedik'e göre asıl amaç "memleketin huzur ve asayişine" kastetmekti.²⁴

İçişleri Bakanlığı ülkedeki gergin siyasi hava ve siyasi partiler arasındaki bu sert çatışmalar üzerine 30 Nisan'da yurt sathında bütün siyasi partilerin her çeşit siyasi toplantı yapmasını geçici olarak yasakladı.²⁵ Bu duruma tepki gösteren CHP lideri İnönü Manisa'da, "Hükümet tedbir alıyor ve sizlerin benimle temasınıza mani olmak istiyor. Telaş içindedirler" dedi. İnönü 2 Mayıs'ta İzmir'e geldi.²⁶ Bir basın toplantısı düzenleyen CHP lideri İnönü, siyasi faaliyetlerin yasaklanmasını, kanun dışı bir hareket olarak görüyoruz dedi. Bir gazeteci İnönü'ye, "DP her ne

¹⁹ Cumhuriyet, 18 Ekim 1958.

²⁰ Cumhuriyet, 20 Ekim 1958.

²¹ Cumhuriyet, 29 Nisan 1959.

²² Cumhuriyet, 2 Mayıs 1959.

²³ Cumhuriyet, 1 Mayıs 1959.

²⁴ Cumhuriyet, 2 Mayıs 1959.

²⁵ Cumhuriyet, 1 Mayıs 1959.

²⁶ Cumhuriyet, 3 Mayıs 1959.

pahasına olursa olsun iktidarı bırakmamak niyetinde imiş! Ne dersiniz?” diye sordu. CHP lideri İnönü, “İnanmıyorum. Çünkü gücü yetmeyecektir” cevabını verdi.²⁷

CHP lideri İnönü, İzmir’den 4 Mayıs 1959’da İstanbul’a geçti. “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu”na göre 48 saat öncesinden Vilayete bilgi verilmesi gerekiyordu. Fakat CHP’lilerin böyle bir müracaatları olmadı. Bakanlığın ve İstanbul Valiliğinin ikazlarına rağmen CHP’liler, İnönü’yü karşılamak için toplandılar. Topkapı’da CHP’liler ile DP’liler arasında büyük bir arbede çıktı. Polisin müdahalesiyle olaylar daha da büyüdü. İnönü öfkeli bu kalabalığın arasında kaldı. İnönü’nün arabası taşlandı. Kalabalığın içerisinde İnönü’yü son anda bir binbaşı kurtardı.²⁸ İnönü’nün bu olaylı gezileri sonrasında acil toplanan DP Meclis grubu, CHP’nin kanun dışı zorlamalarla ülkenin huzur ve emniyetini ihlal ettiğinden yeni hukuki tedbirlerin alınmasına karar verdi.²⁹

11 Eylül 1959’da CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, kalabalık bir heyetle Çanakkale Geyikli’ye gitmek için yola çıktı. DP’liler CHP’li heyetin şehre girmesine izin vermediler.³⁰ Bir gün sonra basın toplantısı düzenleyen Gülek, “Tarih gösterir ki: Bu gibi hadiseler milletleri vahim akıbetlere götürebilir” dedi.³¹ Geyikli Hadisesi siyaset gündemini günlerce meşgul etti. Taraflar oldukça sert sözlerle karşılıklı ithamlarda bulundular. DP, CHP’yi ülkede karşılık ve kargaşa çıkarmakla suçlarken CHP’liler de DP’nin kendi partilerini kapatmak istediğini iddia ettiler.³² Kısacası siyasi partiler söylemlerini sertleştirerek siyasetteki hareket alanlarını iyice daraltıyorlardı.

Siyasetteki kutuplaşma ve gerilim, yurdun farklı bir bölgesinde yeni bir olaya sebep oluyordu. CHP lideri İnönü, il kongresine katılmak üzere Konya’ya geldi. CHP Konya il binasında halkı selamlayan İnönü, konuşmak için hazırlıklarını tamamladığı anda polis, kalabalıkları dağıtmaya başladı. Vali, izin alınmadan yapılmak istenen bu toplantıya son verilmesini istediğini fakat dikkate alınmadığı için kalabalığı dağıtmak zorunda kaldığını açıkladı.³³

17 Şubat 1960’da Kayseri Yeşilhisar’da DP İlçe Başkanı Salih Kürkcü ile CHP İlçe Başkanı Mustafa Ünal arasında bir tartışma çıktı. CHP İlçe Başkanı Ünal, muhatabını kurşunlayınca tutuklandı. Bu duruma itiraz eden CHP’liler, ilçede protesto gösterileri yaptılar. Bu arada polisle çatışan bazı CHP’liler yaralandılar. Gerilimin ve çatışmanın sürmesi üzerine bir CHP heyeti, şehirde incelemeler yaparak olayların DP’lilerin tahrikleriyle başladığını iddia etti. CHP lideri İnönü 50 milletvekiliyle birlikte Kayseri il kongresine katılarak Yeşilhisar’da incelemelerde bulunmaya karar verdi.³⁴ Kayseri Valisi Ahmet Kınık, yayınladığı 643 sayılı kararda, “CHP mensubu muayyen bir zümrenin halk arasında çeşitli vasıtalarla ve devamlı surette yapmakta olduğu tahrikler ve tertipler sonucun” il kongresinin yasaklandığını açıkladı. İnönü, Valiyi partizanca hareket etmekle suçlayarak Kayseri’ye gitmekte ısrarcı olduğunu bildirdi.³⁵ Kayseri Valisi sabah 04.00’de bizzat İnönü’ye telgraf çekerek Kayseri’ye gelmemesini istedi. Vali, “Kayseri’de tahrik ve tertipler sonucu hava gergindir” diyordu. İnönü Valiye, Kayseri’ye Yeşilhisar Olayları için mutlaka geleceğini bildirdi.³⁶ CHP liderinin treni Ankara’dan yola çıktı ve Kayseri şehir girişi Himmetdede istasyonunda durduruldu. Vali Yardımcısı Şükrü Kenanoğlu, Vali’nin yazısını İnönü’ye ileterek geri dönmesi istedi. CHP lideri İnönü, Valinin aldığı bu

²⁷ Cumhuriyet, 4 Mayıs 1959.

²⁸ BCA 10.9.0.0.142.440.3.

²⁹ Cumhuriyet, 7 Mayıs 1959.

³⁰ Cumhuriyet, 12 Eylül 1959.

³¹ Cumhuriyet, 13 Eylül 1959.

³² Nadir Nadi, “Kaparsa Ne Olur?”, Cumhuriyet, 23 Eylül 1959.

³³ Cumhuriyet, 8 Şubat 1960.

³⁴ Cumhuriyet, 28 Mart 1960.

³⁵ BCA 010.09.206.635.1.2.

³⁶ Altan Öymen, ... Ve İhtilal, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s. 488.

kararı yırtarak Vali ve Vali Yardımcısını kesinlikle tanımadığını söyledi. Geceyi Kayseri’de geçiren İnönü, erkenden Yeşilhisar’a doğru yola çıktı. CHP Heyetinin önü İncesu kasabasında kesildi. İnönü arabasından inerek askeri barikatın üzerine yürüdü. Askerler selam durarak barikatu açtılar. İnönü bir süre daha yürüdüğünde önüne yeni barikatlar çıktı. Neticede sağlık durumu da düşünülerek İnönü’nün Ürgüp üzerinden Ankara’ya dönmesine karar verildi.³⁷ Siyasileri siyasetteki bu gerilimin sınırlarını zorluyorlardı.

Başbakan Menderes, İnönü’nün gezilerini görüşmek için 7 Nisan 1960’da DP Meclis Grubunu toplantıya çağırdı. Toplantıda İçişleri Bakanı Namık Gedik, “1957 seçimlerini takip eden günlerden başlayarak Halk Partisi’nin gizli faaliyetlerini anlattı ve bunların gizli merkezden idare edildiğini söyledi”. Başbakan Menderes, “Memleketin götürülmekte olduğu istikbali görüyorum. ‘Demokrasiyi yerleştireceğiz’ yolunda demokrasi ortadan kaldırılır. Bunlarınki sahtekârlıktır. Bunlar devlet nizamını yıkmaktan başka bir maksatla hareket etmiyorlar” dedi. Başbakan Menderes, “Memlekette isyan ve ayaklanma hadiseleri başlamıştır. Sadece siz bu Yeşilhisar hadisesini Meclis olarak tahkike geçtiğiniz zaman meselenin rengi büsbütün değişir” dedi.³⁸

CHP lideri İnönü, 16 Nisan’da Taşlık’taki evinde başta CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek olmak üzere 12 emekli generalle bir araya geldi. İnönü bu ziyaretin ardından yaptığı açıklamada, “Milletin bünyesinde kuvvetli bir varlıksınız. Milletın gözü kulağı, ihtiyacı olduğu zaman, olmadığı zaman size müteveccihdir... Sizinle yaptığım bu toplantıdan Ankara’ya çok daha canlanmış olarak dönüyorum” dedi.³⁹ Bu toplantıların arkası 20 Nisan’da geldi. DP’ye karşı açık muhalefet yapan İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, eski Genelkurmay Başkanı emekli Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman ve eski Genelkurmay İkinci Başkanı emekli Orgeneral Şahap Gürler, İnönü’yü ziyaret ettiler.⁴⁰

Son günlerde DP’ye muhalif unsurların İnönü’ye yaptıkları ziyaretler dikkat çekiyordu. Darbeciler İnönü’yü adım adım izliyordu. İnönü’de darbeye yönelik hazırlıkları çok yakından takip ediyordu.⁴¹ Ülke hızla darbe ortamına doğru sürüklenirken herkes de bu durumun farkındaydı. Fakat Başbakan Menderes, durumun ciddiyetinin yeterince farkında değildi.

IV. Ülke Gündeminde “Darbe” Tartışmaları

CHP, DP iktidarını ilk günlerden itibaren hazmetmekte büyük zorluk yaşadı. 1950 genel seçimlerini kabullenemeyen CHP’liler, seçimlerde halkın kandırıldığını bu durumun ilk seçimlerde mutlaka düzeleceğini düşünüyorlardı. CHP’liler, DP’nin ülkeyi gereği gibi iyi yöneteceğine de inanmadıklarından ülkenin fazla zarar görmemesi için kısa sürede iktidarı geri almak için sert bir muhalefete başladılar.

İhtilal kavramı ülke gündemine 1952’de girdi. CHP’nin izlediği sert politikalara fazla anlam veremeyen Başbakan Menderes, “Bu memleket için böyle ihtilalci usuller faydalı mıdır? Bu memlekette her gün tehlike varmış gibi bir hava yaratmak isteyen bir mücadele doğru olamaz” dedi.⁴² Menderes’in bu ifadelerinde geçen “ihtilalci usuller”, dönemin siyasi atmosferi içinde fazla yer bulamadı.

CHP lideri İsmet İnönü İzmir’de, “Öyle bir vatan ki orada Anayasa ayaklar altındadır. Öyle bir vatan ki vatandaş hakları iptal edildiği için süratle nifaka gitmektedir. Öyle bir vatan ki zulüm ve istib-

³⁷ Cumhuriyet, 04 Nisan 1960.

³⁸ A. Menderes, age, s. 177-182.

³⁹ Milliyet 17 Nisan 1960.

⁴⁰ Metin Toker, Demokrasiden Darbeye 1957-1960, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 303.

⁴¹ A. Çelikoğlu, age, s. 121.

⁴² Zafer, 24 Mart 1952.

dat altında bunalmaktadır. Bu zulme karşı milletin ilanî hayiyete tahammül göstereceğini sanmak yanlıştır” dedi⁴³. Bu ifadelerle çok şaşırın Başbakan Menderes, İnönü’nün bu sözlerini “ihtilal beyannamesine benzediğini” söyledi.⁴⁴

Türkiye’de ulusal basında 1955 yılından itibaren Arjantin sıklıkla yer almaya başladı. Arjantin’de yaşanan iç karışıklıklar ve otoriter Başkan Juan Peron çeşitli şekillerde haber yapıldı. Neticede ülkeden kaçmak zorunda kalan Peron üzerinden Başbakan Menderes’e yönelik çeşitli tenkitler yapılmaya başlandı. Fakat bu eleştirileri kimse ciddiye almadı. CHP, sert muhalefetini sürdürdü. CHP’nin bu siyaset anlayışına itiraz eden Menderes, “Bütün memleketi altüst etmek, velveleye vermek için, hiçbir gayret esirgenmiyor. Sebebi nedir? Memlekette, artık bıçak kemiğe dayandı denecek ve her ne pahasına olursa olsun bir ayaklanmanın lüzumuna kanaat getirilecek şartlar ve sebepler mi mevcuttur?” dedi.⁴⁵ Menderes’e göre, memlekette muhalefet adeta bir ihtilal havası estiriliyordu.⁴⁶

Başbakan Menderes 10 Nisan 1956’da Gaziantep’te muhalefeti halka şikâyet ederek, muhalefetin memleketi açıkça ihtilale götürdüğünü iddia etti. Menderes, “ihtilalci metotların bu memlekette sökmeyeceği bir defa daha sabit ve malum olsun ve bu fitne artık mutlak ve muhakkak olarak dinsin” dedi.⁴⁷ Menderes, CHP’lilerin hükümete yönelik uyguladığı bu siyasete “ihtilalci metot” diyordu. Menderes, CHP’ye “bir ayaklanmayı, bir kıyâmı tahrik edebilmek için elinizden gelen her şeyi yaptınız. Bu memleketi nereye götürmek istiyorsunuz” diye soruyordu.⁴⁸

1958’de Türkiye’nin gündemine darbe tartışmaları farklı bir yöreden farklı bir şekilde tekrar geldi. Başbakan Menderes’in yakın dostu Irak Başbakanı Nuri Said Paşa devrilerek askerler tarafından kurşuna dizildi.⁴⁹ Nuri Said Paşa’yı İstanbul Havaalanında bekleyen Başbakan Menderes,⁵⁰ Nuri Said Paşa’nın öldürüldüğünü öğrenince büyük üzüntü yaşadı.⁵¹ Bu olay Menderes’in bilinçaltında bir ihtilal fobisi meydana getirdi. Menderes bu fobinin etkisinden de hiç kurtulamadı.⁵² Irak’ta yaşanan bu askeri darbe, Türkiye’nin gündemini uzun süre meşgul etti. Bu zamana kadar Türkiye’de darbe olabilme ihtimalini hiç düşünmeyenlerin kafası karıştı.⁵³ Darbe kelimesi her yerde sıklıkla konuşulur oldu ve “darbe” siyasette bir seçenek olarak düşünölmeye başlandı.

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, “Irak’ta son hadiseler neticesinde ölenler bizimkilerin akıl hocası idi. Onlar Irak’ta yaptıklarını bizimkilere tavsiye ederlerdi. ‘Partilerden mi şikâyetiniz var. Kapatın gitsin. Basından mı şikâyetiniz var, susturun gazeteleri olup bitsin’ derlerdi. Onların akıbeti ders olmalıdır” dedi.⁵⁴

Irak İhtilali üzerine CHP Meclisi olağanüstü toplantıya davet etti. 26 Temmuz 1958’de toplanan Mecliste Dışişleri Bakanlığına vekâlet eden Namık Gedik milletvekillerine bilgilendirme yaptı. Muhalefete söz verilmeden Meclis 1 Kasım 1958’e kadar tatile girdi.⁵⁵ Gündemde darbe sıklıkla konuşulunca

⁴³ Ali Naci Karacan, “İnönü’nün İzmir Nutku”, *Milliyet*, 6 Ekim 1952.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1952.

⁴⁵ *Zafer*, 31 Mart 1956.

⁴⁶ *Zafer*, 7 Nisan 1956.

⁴⁷ *Zafer*, 11 Nisan 1956.

⁴⁸ Adnan Menderes, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, c.VIII, Haz. H. Kılıçık, Ankara 1992, s.153.

⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2007, s. 270-271.

⁵⁰ Şerif Demir, “Adnan Menderes’e Göre Cumhuriyet Halk Partisi ve İhtilal”, *History Studies*, 11/6, (Aralık 2019), s. 2350.

⁵¹ Mükerrrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, c.II, Kervan Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 813-814.

⁵² Ş. S. Aydemir, *İhtilal*, s. 271.

⁵³ Şerif Demir, *Düello Menderes ve İnönü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 167.

⁵⁴ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004, s. 519.

⁵⁵ TBMMZC, D.9, C 4, İ. 86 (26 Temmuz 1958), s. 824.

DP Meclis Grubu, 11 Ağustos 1958'de toplantıya çağrıldı. Toplantıda bazı DP'li milletvekillerinin aşırı bir özgüvenle Türkiye'de ihtilal olmaz sözlerine tepki gösteren Başbakan Menderes, "siz neye isnat ederek 'ihtilal olmaz' diyorsunuz?" diye sordu.⁵⁶ DP Grubu yayınladığı sonuç bildirisiyle "CHP'ye son ihtarı" verdi. CHP'nin "meclis ve hükümetin meşruiyet ve istikrarını, şiddet yoluyla tahrip etmenin mümkün hatta lazım olduğu kanaatini uyandırmaya müncer olabilecek çok tehlikeli bir yola girmiştir" denildi.⁵⁷ DP Meclis Grubunun bu kararlara CHP lideri İnönü, şiddetle tepki gösterdi.⁵⁸

Adnan Menderes 6 Eylül 1958'de Balıkesir'de bir kez daha ihtilalden söz etti. Başbakan Menderes, muhalefetin ısrarla "memlekette ihtilal" çıkarma özlemi içinde olduğunu ve bu konudaki görüşlerini sıklıkla kamuoyuyla paylaştıklarını söyledi. Menderes CHP'yi suçlayarak "Devlet düşkünlüğünden, sandalye kavgasından ihtilale, oradan da kardeş kavgasına" gittiklerini söyledi. Başbakan Menderes, "Yine bunlar kalkıyor, Irak'ı misal göstererek ve mütemadiyen ve ısrarla gazetelerinde milleti tahrik ve teşvik ederek adeta 'Bunları da öldürecek bir sergerde, bir serseri çıkmayacak mı? demektedirler" dedi.⁵⁹ Menderes'e cevap veren İnönü, "Tarih daima göstermiştir ki, ihtilal iki türlü olur: Ya doğru yoldan sapmış olan sokak serserileri, meşru hükümetler aleyhine teşebbüs ederler. Yahut insan hakları dışında hükümet sürmek sevdasına düşen siyaset serserileri, ihtilali zorla meydana getirirler" dedi.⁶⁰

V. Tahkikat Komisyonu

DP Hükümeti, ülkenin savrulduğu siyaset ikliminin farkındaydı. Bu amaçla uzun zamandır yakından izlenen CHP'nin söz, fiil ve siyasi eylemlerinin memlekete zarar vermeye başladığını düşünüyordu. Ülkedeki bu siyasi krize çözüm aramak için 8 Aralık 1958'de DP Grubu toplandı. İnönü ve CHP'nin "kural tanımaz" faaliyetleri anlatıldı. Menderes, "Bu Halk Partisi şiddet politikası takip etmektedir; Grubumuzu, Meclisimizi tahkir etmektedir, senin en yüksek, en kutsi çatını çatır çatır yerin dibine göçürmek istemektedir. Buna karşı biz, eğer icap ederse, her türlü tedbiri almaya hazırız" dedi.⁶¹ DP Grubu, 9 Aralık'ta tekrar toplanarak 15 kişilik bir Tedbirler Komisyonunu kurdu.⁶² Bu komisyonun hazırladığı rapora göre DP Grubu, 6 Mayıs 1959'da muhalefete karşı alınması önerilen tedbirler konuşuldu. Grupta "İnönü'nün ihtilal peşinde olduğu" vurgulanarak mutlaka birtakım önlemlerin alınması istenildi.⁶³ Cumhurbaşkanı Celal Bayar da CHP'ye karşı bazı tedbirlerin alınması gerektiğini düşünüyordu.⁶⁴

Başbakan Menderes'in kararlılığına rağmen DP içerisinde bazı milletvekilleri Başbakan'dan farklı düşünüyorlardı. Bu nedenle DP grubunda görüşülen bu tedbirlerin hayata geçirilmesi geciktirildi. 1960 yılına girildiğinde iktidar ile muhalefet arasındaki ilişki oldukça kötüydü. DP Meclis Grubu, 7 Nisan 1960'da toplanarak son siyasi gelişmeler ve seçimler hakkında toplantıya çağrıldı. Toplantıda CHP'nin, hükümeti ve meclisin meşruiyetini şiddet yoluyla tahrip etme peşinde olduğu vurgulandı. CHP'nin anayasayla belirlenmiş sınırların dışına çıktığını, vatani ve devleti korumak için her türlü tedbirin alınması gerektiğine karar verildi. Bakanlar, "CHP'nin memlekette silahlı ve planlı ayaklanmalar hazırladığını tespit etmiş bulunuyoruz. CHP'nin bu yıkıcı ve tehlikeli faaliyetlerinin basın tarafından desteklendiğini müşahade ettik"

⁵⁶ BCA, 10 9 0 0 83 248 1; A. Menderes, age, s.312-314.

⁵⁷ Milliyet, 12 Ağustos 1958.

⁵⁸ Milliyet, 13 Ağustos 1958.

⁵⁹ Milliyet, 7 Eylül 1958.

⁶⁰ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, c.III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, s. 336.

⁶¹ BCA, 10 9 0 0 84 252 1; A. Menderes, age, s. 481.

⁶² BCA, 10 9 0 0 84 253 1.

⁶³ BCA 10 9 0 0 85 256 1

⁶⁴ Rifki Salim Burçak, On Yılın Anıları (1950-1960), Nurol Matbaacılık, Ankara 1998, s.593.

dediler. DP grubu, muhalefetin darbeci faaliyetlerinin ortaya çıkarılması için meclis tahkikatı açılmasını istedi.⁶⁵

DP Meclis Grubu 12 Nisan 1960 saat 15.00'da toplandı. Komisyon raporu okundu. Rapora göre, "Muhalefet gayrimeşru teşebbüsler içindedir. Halk Partisi idarecileri işi azıtmışlardır; tahrip ve tahrik içindedirler... Ordu siyasete karıştırılmaktadır... CHP meşruiyet sınırlarını aşmıştır. Huzur ve asayiş tehlikededir; demokrasinin yerleştirilmesi için bütün kuvvetlere sahip olan Büyük Millet Meclisinin işe el koyması lazımdır" denildi. Toplantı neticesinde yayınlanan Grup açıklamasında, "CHP'nin takip etmekte olduğu yolun memleket için zararlı ve tehlikeli olduğu, muhalefetçe çok şiddetli bir tahrik politikasının yaygın bir halde tatbik edilmekte bulunduğu ayaklanma hadiselerine kadar götürülecek tertiplerin fiilen yapıldığı" ifade edildi.⁶⁶

DP Meclis Grubu, CHP ve bir kısım basının siyasi faaliyetlerini araştırmak için Meclise 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonunun kurulması için teklifte bulundu.⁶⁷ DP'nin Meclis araştırma komisyonu önerisi 18 Nisan'da TBMM gündemine geldi.⁶⁸ Başbakan Menderes'in katılmadığı bu toplantıda DP'li milletvekilleri CHP'nin meşru çizgiden çıkarak ihtilale doğru gittiğini savundular. CHP lideri İnönü, "Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaşlık hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilal behemehal olur. Biz böyle bir ihtilâl içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilâl dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır... Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır" dedi.⁶⁹ İnönü'nün bu sözleri DP sıralarını çileden çıkardı. Bu sözlerin açıkça ihtilal kışkırtıcılığı olduğunu düşünen DP'liler, artık başka bir kanıt aramaya lüzum kalmadığını düşünüyorlardı.⁷⁰ Oysa İnönü, açıkça yaklaşmakta olan darbeyi ihbar ediyordu.

TBMM'de DP'lilerin oylarıyla 15 kişilik Tahkikat Komisyonu kuruldu. Muhalefet bu komisyona üye vermedi. Muhalefet bu komisyonu ve alacağı kararları tanımayacağını açıkladı.⁷¹ Muhalefet TBMM'de kurulan Tahkikat Komisyonunun anayasaya aykırı olduğunu iddia ederek gayrimeşru ilan etti.⁷² Artık siyasi partilerin Meclis çatısı altındaki siyasi ilişkileri tamamen kopmuştu.

21 Nisan'da DP Meclis Grubu toplandı. Başbakan Menderes, İnönü'nün 18 Nisan'da Mecliste yaptığı konuşmayla Meclisi tanımadığını gösterdiğini, "Şu andan itibaren [İnönü] ihtilali ilan etmiştir" dedi. Menderes, "İhtilal böyle Büyük Millet Meclisinde ilan edilerek, davul çalınarak yapılmaz... İhtilal şartları bambaşkadır. İhtilalden hakiki manası ile ürkecek, korkacak ve bunun vukuuna ihtimal verecek bir iktidar işbaşında mevcut olsaydı, tarzı hareket bambaşka olurdu" dedi. Başbakan Menderes, "Bugün Halk Partisi bir ümide bağlanmış atisini. Blöfü tahakkuk etmeyecektir. Yapacak adam çıkıp 'İhtilal olacak' der mi? Çıkacağını bilse onun mesuliyetini omuzlarına alır mı? Bu sözleri söyledikten sonra her yerde kımıldanışın mesuliyeti kendisinin olur" dedi.⁷³

25 Nisan'da Meclise Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini genişleten bir kanun teklifi verildi. CHP lideri İnönü, "İktidarda kalamayacaklarını anlayan DP başları, iktidardan düşmenin

⁶⁵ Cumhuriyet, 8 Nisan 1960; BCA, 10 9 0 0 86 260 1.

⁶⁶ BCA, 10 9 0 0 86 261 1; Cumhuriyet, 13 Nisan 1960.

⁶⁷ R. S. Burçak, *On Yıl*, s.658.

⁶⁸ TBMM, ZC, D.11, İ.58, c.XVIII, (18 Nisan 1960), s.189-192.

⁶⁹ TBMM, ZC, D.11, İ.58, c.XVIII, (18 Nisan 1960), s.206-207.

⁷⁰ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 329.

⁷¹ R. S. Burçak, *On Yıl*, s.673.

⁷² Oysa 1924 Anayasasının 103. Maddesi TBMM'den çıkmış olan hiçbir kanunun anayasaya aykırı olamayacağını kayıt altına almıştı. Ayrıca Meclisi içtüzüğünün 37. Maddesine göre Meclise gelen kanun teklifi, layiha ve kanun tasarısını Meclis, Anayasaya uygun olduğuna karar verdiğinde hukuki bakımdan uyulması zorunluluk haline gelir deniliyordu. Böylece o kanun tasarısı bir anayasal zorunluluk olarak hukuken tartışmaya kapanmış sayılırdı. M. Kemal Biberöğlu, *Yassıada Kararları ve Tahkikat Komisyonunun Bilinmeyen Gerçekleri*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1996, s. 27; Böyle bir konu hakkında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 9 Mayıs 1950'de İstanbullulara hitap ederken sözü antidemokratik kanunlara getirerek, anayasaya uygun kanunla antidemokratik kanunlar farklıdır. Çünkü bir kanunun Anayasaya uygun olup olmadığına TBMM karar verir. Her memlekette antidemokratik kanunlar olabilir fakat bu durum o "memlekette hürriyet ve demokrasinin" olmadığı anlamına gelemez dedi. *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1950.

⁷³ BCA, 10 9 0 0 87 262 2; A. Menderes, *age*, s. 221-226.

korkusu içindedirler. (...) Artık mücadele, partiler arası bir mücadele olmaktan çıkmıştır. Bu mücadele Türk Milleti ile onun haklarını gasp etmeye çalışan bir avuç insan arasındadır” dedi.⁷⁴

Tahkikat Komisyonuna ek yetki talebi 27 Nisan’da TBMM genel kuruluna geldi. CHP Grubu adına İnönü, DP’yi Anayasa dışına çıkarmakla suçlayarak, “Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz, fakat muvaffak olamayacaksınız. Syngman Rhee [Güney Kore’de devrilen dikta yönetimi lideri] kurtuldu mu?... Üstelik onun ordusu, polisi, memuru elinde idi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var ne memur ne üniversite ve hatta ne de polis... Olur mu böyle baskı rejimi muvaffak olur mu bu?” dedi.⁷⁵ Meclis, Tahkikat Komisyonu’nun ek yetki talebini DP milletvekillerinin oylarıyla kabul etti. Muhalefet artık Mecliste kendisini ifade etme imkânı kalmadığını düşünüyordu.⁷⁶ Ülkede yaşanan siyasi çatışma ve gerginliklerin etkisiyle Tahkikat Komisyonu’na demokratik bir idareyi zorlayan 1924 Anayasasını aşan yetkiler verilmişti. Siyasette söz sona ermişti.

27 Nisan’da TBMM Genel Kurul toplantısının ardında DP Grup toplantısı başladı. Meclis Genel Kuruluna katılmayan Başbakan Menderes, grupta milletvekillerine teşekkür etti. İnönü’nün konuşmasını “blöf” olarak niteleyen Menderes, “Evet, ihtilal yapacağız, gideceğiz şöyle yapacağız, asacağız, keseceğiz. Nedir bu tehditler bu haykirmalar; Lâfi gûzaf, kizbi sahih, et de görem” dedi.⁷⁷ Başbakan Menderes, ordudaki darbecilerin son hazırlıklarını yaptığından habersiz CHP’nin girişeceği bir darbenin başarılı olamayacağına inanıyordu.

CHP Meclis Grubu 27 Nisan’da olağanüstü toplantıya çağrıldı. Toplantı neticesinde yapılan basın açıklamasında, “iktidarın Anayasa dışına çıktığını, hukuk devleti prensiplerini çiğnediğini, insan hak ve hürriyetlerini gayrimeşru baskılar altına aldığını, Türkiye’de demokratik rejimi ve Anayasaya müstenit devlet nizamını tahribe kast ettiği” söylendi. Grup açıklaması “yıkılmağa mahkûm baskı rejiminin getireceği şartlar ne olursa olsun Anayasa nizamının yeniden kurulması uğrunda büyük Türk Milletine layık mücadeleye kararını vermiştir” denildi. CHP, “yıkılmaya mahkûm” bir baskı rejiminden söz ediyordu.⁷⁸ CHP’nin yapmış olduğu bu açıklamalardan DP’nin kurduğu Tahkikat Komisyonunu kabul etmediği ve iktidara karşı direneceği anlaşılıyordu.

Tahkikat Komisyonunun siyasetteki ömrü uzun olmadı. Başbakan Menderes 25 Mayıs’ta Anadolu Ajansına, “Bundan takriben bir ay evvel kurulmuş olan Meclis Tahkikat Komisyonu bugün vazifesini bitirmiş bulunuyor. Komisyon üç ayda değil, bir ayda işini bitirdi” açıklamasını yaptı.⁷⁹ Fakat artık asker harekete geçtiğinden Başbakan Menderes’in bu açıklamasının siyasette fazla da bir anlamı olmadı.

VI. Cumhuriyet Halk Partisinin Sokak Eylemleri

Mecliste siyaset alanının daraldığını gören CHP, sokakları daha etkin ve aktif bir şekilde kullanmaya başladı. Gösteri, siyasi toplantı ve mitinglerin yasak olduğu bu zamanda CHP’liler kanunları zorlayarak partilerinin kapatılmasına karşı çıktılar. Gençliği ve halkı harekete geçirmek için türlü yollarla farklı usuller kullanmaya başladılar. Örneğin, 19 Nisan’da CHP lideri İnönü’nün İş Bankası Kızılay şubesinden para çekmesi lokal bir siyasi gösteriye çevrildi.⁸⁰ CHP lideri İnönü, DP iktidarına karşı “kuvvet gösterisinde” bulunarak her şekilde direneceğini ve sonuna kadar mücadelesini sürdüreceğini gösteriyordu. CHP’liler buna benzer

⁷⁴ R. S. Burçak, *On Yıl*, s. 682-683.

⁷⁵ TBMM ZC, D.11. İ. 61, c.XIII, (27 Nisan 1960), s.298-301.

⁷⁶ BCA 30 1 0 0 1 10 2.

⁷⁷ A. Menderes, *age*, s.233-245.

⁷⁸ T. Demirel, *age*, s. 329-330.

⁷⁹ *Zafer*, 26 Mayıs 1960.

⁸⁰ CHP lideri bankaya girdiği an bankanın dışında organize bir şekilde binlerce kişi toplandı. Bu kalabalık “kahrolsun Menderes, kahrolsun diktatörler” diye slogan atmaya başladı. Polisler hazırlıksız ve sayıları yetersiz yakalandılar. Dışarının yeterince kalabalıklaştığını gören İnönü, ağır hareketlerle bankadan çıktı. Kalabalıklar iktidar karşısı sloganlarla bankadan Kızılay’daki CHP Genel Merkez’e yürüyen İnönü’ye eşlik ettiler. O kısa mesafe ağır adımlarla bir

pek çok organizasyonlar yaptılar. Böylece “DP’nin altından toprağın tamamen kaymış olduğunu” kimse anlamadı.⁸¹

Tahkikat Komisyonuna ek yetkilerin verilmesi üzerine CHP Gençlik Kolları, 27 Nisan öğleden sonra İstanbul Üniversitesi’nde toplandı. Ertesi gün gerçekleştirecekleri protesto için büyük bir hazırlığa başladılar.⁸² İstanbul Üniversitesinin her köşe başı yapılacak bu protesto gösterisine göre düzenlendi.⁸³ Kampüste taş olmadığı için öğrenciler dışarıdan taş taşıdılar. Öğrencilerin bu hazırlıklarına pek çok akademisyen de destek verdi. 28 Nisan sabahı öğrenciler meydana çıktılar. Öğrenciler “Kahrolsun Menderes”, “diktatör istifa” ve “İsmet Paşa çok yaşa” gibi sloganlar atarak harekete geçtiler. Polislerin müdahalesi üzerine CHP örgütlerinin görevlendirdiği öğrenciler, polisleri taşlamaya başladılar. CHP’liler, “güvenlik güçleriyle çok şiddetli bir şekilde vuruşuyorlardı”. Polisin yetersiz kalmasıyla askerler sahaya çıktılar. Askerleri gören öğrenciler, organize bir şekilde aynı anda, “Yaşasın Ordu” diye bağırmağa başladılar. O anda askerler ve öğrenciler birbirlerine sarıldılar.⁸⁴ Bu fotoğraf çok şey anlatıyordu fakat o gürültü içerisinde yeterince anlaşılacak değeri değerlendirilemedi. Öğrenciler son derece planlı ve bilinçli hareket ediyorlardı. CHP’li gençler, yakında gerçekleşecek darbenin farkındaydılar.⁸⁵ Bu eylemlerde yer alan öğrenciler, talimatları bizzat CHP’li milletvekillerinden alıyorlardı. Günün sonunda havaya sıkılan bir kaza kurşununun sekmesiyle bir üniversite öğrencisi (Turan Emek-siz) ve tankın üzerinden düşen bir lise öğrencisi (Nedim Özpolat) yani iki kişi kazara hayatını kaybetmişti. Fakat öğrencilerle polisler arasında ağır yaralıları vardı.⁸⁶

Dönemin havasını CHP Milletvekili Ferda Güley, “Gençler Celal Bayar-Adnan Menderes ikilisine karşı sıkılmış bir yumruk haline gelmişti. Şehitleri vardı, gazileri vardı; polis tarafından dövülmüş, sövülmüş, ezilmiş hastanelere düşmüş arkadaşları vardı. Bunların öcü alınmadan bu yumruğun açılması ve barış için uzanan bir el haline gelmesi olası değildir” diyordu. Güley, gençlerin elindeki bu sıkılı yumruğa CHP Gençlik ve Kadın Kollarının öncülük ettiğini belirtiyordu.⁸⁷

Hükümet olayları bastırmak için sıkıyönetim ilan etti. Fakat olaylar iyice tırmandı. Olaylar İstanbul’dan Ankara’ya sıçradı. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinden CHP’li gençler, üniversitedeki eğitimi durdurdular, gençleri sokağa döktüler ve iktidarı protesto yürüyüşleri yaptılar.⁸⁸ Gençler, olaylara müdahale eden güvenlik güçlerinden polis ile askeri ayırıyorlardı. Polisler karşı şiddetle öfke ve tepki duyulurken askerlere sevgi gösterilerinde bulunuyorlardı. Bu ayırım ve farklı duygu gösterisi de belirli bir hazırlığın somut göstergesiydi.

DP Grup toplantısında Menderes bu olayların, “bugün filen şu anda dahi Halk Partisi’nin merkezinden seoki idare edilmektedir. Bütün faaliyetlerin talimatı oradan verilmektedir. Hepsini suçüstü yakalayıp layık oldukları cezaya çarptıracağız” dedi. Gün içinde ikinci kez bir araya gelen DP Grubunda Menderes, CHP’nin olayların içinde olduğundan o kadar emindir ki “Bugün mülkiye talebesi içinde 3-5 tane Halk Partisi mebusunun, çocuklarımızı kıskırttığı bir hakikattir. Sadece orada yakalayıp ‘Burada sizin işiniz ne?’ demek dahi kâfidir” dedi.⁸⁹

buçuk saat sürdü. Böylece gösteri yasağı aşılarak iktidar aleyhine bir yürüyüş daha düzenlenmiş oldu. Bedri Baykam, 27 Mayıs İlk Aşkımızdı, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994, s. 61-63.

⁸¹ Metin Toker, *İsmet Paşa’yla 10 Yıl 1957-1960*, c. II, Akis Yayınları, Ankara 1966, s. 238.

⁸² Şerif Demir, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Vesayet*, Tiav, Ankara 2020, s. 77.

⁸³ B. Baykam, *age*, s. 95-96.

⁸⁴ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çev. C. Aydın, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2008, s. 120-121.

⁸⁵ T. Demirel, *age*, s. 335-336; Dönemin İÜ Hukuk Fakültesi Dekan Vekili ve olayların kahramanlarından Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezler yıllar sonra bu olayın sorumluları olarak, “Eğri oturalım, doğru konuşalım, 28 Nisan 1960 üniversite olaylarının tahrikçileri Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları ile bazı aşırı solcu üniversite hocaları” gösterdi. Olaylardan sonra evine gittiğinde kapısına üniversite olaylarına liderlik eden Nuri Yazıcı’nın (CHP Gençlik Kollarında) gelerek, “‘Hocam sizi örfi idareye götürmüşler, hiç üzülmeysin, birkaç gün içinde bir şeyler olacak.’ Nitekim birkaç gün sonra 27 Mayıs oldu” demektedir. Yener Süsoy, “Siirt Konuşmasında Suç Niteliği Yok”, *Hürriyet*, 7 Ekim 2003.

⁸⁶ B. Baykam, *age*, s. 316.

⁸⁷ Ferda Güley, *Kendini Yaşamak*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990, s. 301-302.

⁸⁸ Sabahat Erdemir, *Milli Birliği Doğru*, Ankara 1961, s. 58-59.

⁸⁹ A. Menderes, *age*, s. 246-254.

29 Nisan'da CHP Meclis Grubu toplandı. Grup salonunda İstanbul'da gerçekleşen öğrenci olaylarında öldüğü ifade edilen 11 öğrencinin yası ve öfkesi vardı. Grupta, İstanbul'da gençlerin başlattığı bu isyan hareketine sahip çıkan CHP milletvekilleri, DP iktidarı yıkılıncaya kadar mücadele edilmesi gerektiğine yönelik konuşmalar yaptılar. Grupta daha itidalli hareket edilmesi gerektiğini belirten CHP lideri İnönü, *"Böyle zamanlarda zulme uğrayan halk sonunda kesin olarak zalimin hakkından gelir. Fakat elde ettiği kanlı ya da kansız zaferi kendi kullanamaz, teslim edeceği güvenilir meşru bir el arar"* dedi. İnönü, olayların nereye varacağını çok iyi farkındaydı. Bu nedenle darbe sonrasında hesaplarını yapıyordu. Bu grup toplantısı esnasında salona Ankara'daki öğrenci olaylarının haberi geldi. CHP Grubuna, öğrencilerin üzerine yayılım ateşi açıldığı ölen ve yaralı öğrencilerin olduğuna yönelik bilgiler verildi. Grupta büyük bir infial yaşandı.⁹⁰ Aslında öğrencilere yönelik bir saldırı ve yayılım ateşi yoktu. Fakat bu gerçeği araştırarak sağlıklı bir psikoloji ve kontrol edecek imkân da yoktu.

DP'liler iktidara destek olmak amacıyla 5 Mayıs'ta Kızılay'da bir destek gösterisi yapmaya hazırlandılar. Bu durumdan haberdar olan CHP'liler, 555 K (5. ayın 5. günü saat 5'de Kızılay'da) sloganıyla DP'lilerin bu hazırlıklarını boşa çıkarmak için harekete geçtiler. İktidara ve DP'ye karşı gösterilen bu cesaret, CHP'lilerin kararlı direnişinin açık bir göstergesiydi. CHP'lilerde iktidara karşı büyük bir öfke ve tepki vardı. Kızılay'da toplanan kalabalığı gören Menderes, durumdan habersiz göstericilerin arasına girdi. Kalabalıkta tartaklanan Başbakanın saçları dağınık, rengi uçuk, beyaz gömleğinin düğmeleri kopmuş, yakası yırtılmıştı. Menderes, gençlerin elinde bir o tarafa bir bu tarafa çekiliyordu. Menderes, kendisini istifaya çağıran bu gençlere ısrarla, *"Niçin istifa etmemi istiyorsunuz?"* diye soruyordu.⁹¹ Fiili saldırı ve sözlü tacize uğrayan Başbakan Menderes, büyük bir hayal kırıklığı içerisinde Kızılay'dan güçlüğü ayrıldı.

Darbe sürecinde CHP'lilerin kullandıkları en etkili silahların başında kirli propaganda geliyordu. Bu usulde en etkili ve kuvvetli yöntem, fısıltı ile kulaktan kulağa yapılan sinsi propagandaydı. Fısıltıyla yapılan bu propagandanın aşamayacağı engel yoktu. Çünkü gizlilikten kaynaklanan cazibe insanları kolayca etkiliyordu.⁹² Bu süreçte CHP teşkilatı, kamuoyu oluşturmak ve darbe şartlarını olgunlaştırmak için bu fısıltı gazetesi veya *"Kulak Gazetesi"* ziyadesiyle faydalandı.⁹³ Bu yöntemle İstanbul ve Ankara'da öğrencilere yayılım ateşi açıldığı, tutuklanan öğrencilerin Et ve Balık Kurumu'nda kıyma edildikleri gibi asılsız haberler kamuoyuna yayıldı. Bu haberlerin daha da ötesine geçilerek DP teşkilatlarının silahlandırılarak 14 Mayıs'ta muhalefete karşı büyük bir saldırıya hazırlandığı iddia edildi. Bu saldırılarda, muhalefet partilerinin binalarına, muhaliflerin evlerine, gazetelerine hatta üniversitelere hücum edileceği söylendi. Bu saldırılarda kullanılacak silahların İstanbul Valisi Yetkiner ve Belediye Başkanı Aygün tarafından DP'lilere dağıtıldığı bildirildi. İstanbul'da Taşlıtarla ve Zeytinburnu'nda toplanacak gençler, 555 K intikamını alacaklardı. CHP'liler ve muhalefet büyük bir korku içerisinde 14 Mayıs'ı beklediler. Fakat o gün en ufak bir saldırı olmadığı gibi asayışı ihlal edecek bir olay da gerçekleşmedi.⁹⁴ Bu yalan haberleri yaymaktaki amaç, toplumu korku üzerinde tutarak DP'ye karşı tepkinin öfkeye dönüşmesini sağlamak ve toplumu psikolojik açıdan darbeye hazırlamaktı.

Fısıltı haberleri kamuoyunda büyük tepkilere sebep oldu. DP'yi hedef alan bu haberleri DP'nin yalanlaması kamuoyunu ikna etmiyordu. Neticede kamuoyunun talebiyle CHP, özellikle Et Balık Kurumunda kıyma yapılan öğrenci haberlerini araştırmak için bir komisyon

⁹⁰ F. Güley, *age*, s. 294-296.

⁹¹ F. Güley, *age*, s. 302-303.

⁹² Avni Eşvli, *Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi*, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1960, s. 23.

⁹³ Mehmet Şah Özcan, *Meclis Tahkikatı (1957-1960)*, Atam Yayınları, Ankara 2021, s. 558.

⁹⁴ S. Erdemir, *age*, s. 52.

kurdu. Komisyonun hazırladığı rapor CHP grubunda okunduğunda, böyle bir olayın kesinlikle yaşanmadığı ve iddiaların iftira olduğu anlaşıldı. Fakat CHP lideri İnönü, komisyonun hazırladığı bu rapora karşı çıkararak CHP Meclis Grubuna hitaben, “*Olmaz. Yoktur demeyeceksiniz, vardır imajı vereceksiniz!*” dedi.⁹⁵ İnönü, propagandanın nasıl etkili bir silah olduğunun çok iyi farkındaydı.

Üniversiteliler çok daha erkenden politize olmuşlardı fakat öğrenciler ilk kez bu şekilde sokaklara çıkıyorlardı. Başbakan Menderes, üniversitelerdeki bu durumu kontrol altına almak ve ülkede huzuru sağlamak için son bir kez daha teşebbüse geçti. İstanbul Üniversitesi Rektörü S. Sami Onar’a özel temsilci gönderdi. Rektör Onar, açıkça “*CHP’nin bazı çevreleri ihtilal yapmak istiyorlar. Gençlik kollarını bunun için hazırlıyorlar. Artık ben hazır değilim. İş elimden çıkmıştır*” dedi.⁹⁶ Üniversitelerde siyaset kazanı iyice kayınıyordu.

Başbakan Menderes, özellikle 5 Mayıs Kızılay’da yaşadıklarından dolayı büyük bir hayal kırıklığı içerisindeydi. Muhalefetin fısıltı yoluyla yaptığı yalan propagandayı önlemek ve halkın nabzını ölçerek Hükümete olan halk desteğini görmek istiyordu. Eğer halk desteği kaybedilmişse iktidarda kalmaya çalışmanın fazla bir manası yoktu. Bu amaçla yurt gezilerine çıkan Başbakan Menderes, bu gezilerde halkın büyük ilgi ve sevgi gösterileriyle karşılandı. Örneğin Menderes, İstanbul’dan denizyoluyla İzmir’e hareket etti. Gecenin geç vakitlerinde Çanakkale açıklarından geçerken Menderes’in gemisini halk motorlarla, sandallarla yaklaşarak coşkun sevgi gösterileri içinde selamladılar. 15 Mayıs’ta İzmir’e gelen Başbakan Menderes’i Cumhuriyet Meydanında 200 bin kişi karşıladı. Menderes son siyasi olaylar ve sokak hadiselerinden de söz ederek öğrencilerin kışkırtıldığını söyledi. Menderes asıl sorumlu olarak “*muhteriz politikacıları*” gösterdi. CHP’yi suçlayan Menderes, “*ayaklanma teşebbüsleri uzun yıllar içerisinde hazırlanmış bir harekettir. Hiçbir haklı sebebe dayanmamaktadır. Seçimlerden ümidini tamamen kesmiş olanların uzun hazırlıklar yolunda sahneye koydukları tertiplerin bir eseridir*” dedi.⁹⁷ Meydandaki bu muazzam bir kalabalık, başbakan Menderes’e daha evvel görülmemiş bir sevgi gösterisinde bulundu.

VII. Cumhuriyet Halk Partisi, Ordu ve Darbe

Başbakan Menderes’in orduya ve askere farklı bir sevgisi vardı. Başbakan her fırsatta “*Türk Ordusu bütün tarih boyunca şeref destanları yaratmış olan ve büyük Türk Milletinin cevherini temsil ve özünü teşkil eden büyük kutsi bir varlıktır. Türk Ordusu memleketimizin hudutlarını teminat altında bulundurmanın, yurdun istiklal ve hürriyetini koruyabilmenin yegâne amilidir. Ordusunu sevmeyen, ona karşı en derin hürmet beslemeyen bir Türk olamaz*” diyordu.⁹⁸ Başbakan Menderes, Türk ordusuna iktidarı süresince hiçbir zaman söz söyletmedi.⁹⁹ Çünkü Menderes, askerlerin millî irade ve demokratik seçimle gelmiş bir iktidara karşı harekete geçebileceğine hiç ihtimal vermedi. Bu yolda gelen ihbarları kabul etmedi. Hatta kendi askeri yaverinin darbe hazırlığı içinde olduğunu belgeleriyle gördü. Fakat konuyu kapatmayı tercih etti.¹⁰⁰ Menderes, bir darbe hazırlığı olduğunu fark ediyordu fakat bu darbeyi yapabilecek yegâne güç olarak CHP’yi görüyordu.

Siyasi hayatında risk almaktan kaçınan CHP lideri İnönü’de artık itidalli hareket etmeyi bir kenara bırakmıştı. CHP’lilere göre, ülkede tek parti idaresi kurulmuştu. Hukukun dışına çıkan bu iktidarla hukuk içinde mücadele etmenin imkânı kalmamıştı. Kurumsal olarak var

⁹⁵ Tanju Cılızoğlu, *Kırık Politika Anılarıyla Kamil Kırkoğlu*, Güneş Yayınları, İstanbul 1987, s. 91.

⁹⁶ Mükerrrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, c. II, Kervan yayıncılık, İstanbul 1983, s. 920.

⁹⁷ *Zafer*, 16 Mayıs 1960.

⁹⁸ *Zafer*, 2 Ekim 1951.

⁹⁹ Rıfık Salim Burçak, *Yassıada ve Öncesi*, Çam Matbaası, Ankara 1976, s. 37.

¹⁰⁰ Cüneyt Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, Bilgi yay., Ankara 1984, s. 263.

olabilmelerinin yolu DP'yi iktidardan uzaklaştırmaktan geçiyordu. Bu amaçla CHP kadroları, bütün enerjileriyle bu yolda harcıyorlardı. Çünkü ülkede kargaşa çıkarmayı *"ihtilale zemin hazırlamayı"* meşru bir görev olarak görüyorlardı.¹⁰¹

CHP İstanbul İl Başkanlığı görevini Şemsettin Günaltay gibi tecrübeli bir siyasetçi yürütüyordu. Ülkede yükselen siyasi gerilimle sokakların hareketlenmesiyle birlikte CHP İstanbul İl Başkanlığı görevini fiilen emekli Orgeneral Şahap Gürler üstlendi. Özellikle 28 Nisan-27 Mayıs tarihleri arasında her gün il başkanlığına gelen Gürler, İstanbul Örfi İdare Komutanı Fahri Özdilek'le olan yakın arkadaşlığının sağladığı avantajla, sokak eylemlerini yönetiyordu. İstanbul'da gerçekleşen öğrenci olayları ve fısıltı gazetesi hep bu merkezden idare ediliyordu. CHP İl teşkilatı, gençlik kollarına bağlı gençleri sokak organizasyonlarında kullanıyordu. Bu gençler, yasaklanmış yayınları dağıtıyor, halk arasında tedirginliği artıracak ve huzuru bozacak eylemler gerçekleştiriyorlardı. Gençler darbeyi meşru hale getirecek her yolu deniyorlardı.¹⁰² CHP İstanbul İl Başkanlığı 21 Mart 1960'da bütün teşkilata gizli bir tamim göndererek bundan böyle teşkilatın siyasi faaliyetlerinde gizliliğe büyük özen ve önem verilmesini istedi. Böylece CHP, *"kurtarıcıların"* gelmesi için gereken her türlü çalışmayı yürütmüştü.¹⁰³

İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'e göre, *"O günler, CHP bir yer altı faaliyetinin bütün hazırlıklarını tamamlamaktaydı. DP İktidarı CHP'ye yer üstünde, meşru bir çalışma hakkını yasak ettiği takdirde CHP ne teslim olacaktı, ne de memleketi Bayar-Menderes ikilisine teslim edecekti. Tıpkı, sanki bir yabancı müsteveli gelip yurda yerleşmiş gibi bu idareyi devirinceye kadar uğraşacaktı. Zaten 28 Nisan ile 27 Mayıs arasında CHP'nin bu şekilde çalışmış olduğu bir gerçektir. O günlerin bütün hadiselerinde birinci derecede rol sahibi olan CHP'dir"* diyordu.¹⁰⁴

Sonuç

14 Mayıs 1950 Türk siyasi tarihinde oldukça önemli bir tarihtir. Şüphesiz bir iktidarın demokratik bir şekilde el değiştirmesi, Türkiye demokrasisi adına gurur duyulacak bir hadisedir. Demokrasi ve hürriyet hakkında beklentilerin oldukça yüksek olduğu böyle bir siyasal ortamda herkese düşen büyük görevler vardı. İktidar, muhalefet, basın ve kamuoyunun sorumluluğu büyüktü. 27 yıldır tek parti anlayışıyla yönetilen bir ülkede, bütün kurumların bir günde demokrasiye geçmesi mümkün değildi. İktidarı kaybetmiş CHP, öfkeyle, tepkiyle ve oldukça sert bir muhalefetle DP'ye karşı amansız bir siyasi mücadele başlattı. Tek parti idaresiyle yetişmiş DP'de muhalefete karşı hoşgörülü yaklaşmak yerine aynı sertlikte karşılık vermeyi tercih etti. Böylece ülke adım adım 27 Mayıs'a sürüklendi.

Türkiye'de askeri cuntalar 1945 yılından itibaren daima vardı. Fakat ilk kez 1957'de iktidarı devirmeye yönelik bir hareket içerisine girdiler. Askerler, CHP'nin karşı çıkacağı bir darbenin mümkün olamayacağını farkındaydılar. Bu nedenle cuntacılar, 1957 yılından itibaren CHP'yle temasa geçtiler. Böyle bir ortamda kimseye güvenmeyen CHP lideri, darbecilerle dolaylı bir iletişim kurdu. Fakat CHP teşkilatları darbecilerle çok daha yakın çalışma içine girdiler. CHP'liler, darbe için uygun siyasal koşulları oluşturdular, toplumu ve bürokrasiyi darbeye hazırladılar ve DP üzerinde kurulan baskıyla DP'yi meşru çizginin dışına itmek için büyük gayret gösterdiler.

Ülkenin ve siyasetin belirli bir aşamaya geldiğini gören CHP lideri İnönü, Başbakan Menderes'in üzerinde psikolojik bir baskı kurdu. Menderes'in hataları muhalefeti daha da güçlen-

¹⁰¹ T. Demirel, *age*, s. 336-337.

¹⁰² *Akis*, S.306, (30 Haziran 1960), s. 17.

¹⁰³ Cemil Koçak, "CHP 60 Yıldır 27 Mayıs'ı Tehdit Olarak Kullanıyor", Haz. İ. Tatlıcan, *Sabah*, 27 Mayıs 2020.

¹⁰⁴ M. Toker, *On Yıl*, s. 235-236.

dirdi. İnönü öncelikle yurt gezileriyle toplumu darbeye hazırlamaya başladı. Ardından Hükümete yönelik tehditkâr üslupla siyasi gerilimi yükseltti. Bu gidişatla ülkenin darbeye sürüklediğini gören Hükümet, CHP'nin bir darbe hazırlığında olduğunu ispatlamak için Tahkikat Komisyonu kurdu. CHP'nin kapatılma ihtimali CHP lideri İnönü'yü daha da öfkелendirdi. İnönü, "*Şartlar tamam olduğunda milletler için ihtilal, meşru bir haktır*" sözleriyle darbenin önünü açtı. Darbenin gerçekleşmesiyle birlikte CHP lideri İnönü Darbeci Cemal Gürsel'i ilk tebrik edenlerden birisi oldu.

KAYNAKLAR

A. Arşivler Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Çankaya Arşivi (CCGA)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

B. Resmi Yayınlar

TBMM DP Meclis Grup Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)

C. Süreli Yayınlar

Akis Mecmuası

Cumhuriyet

Milliyet

Zafer

D. Kitap ve Makaleler

AĞAOĞLU, Samet, *Arkadaşım Menderes*, Alkım Yayınları, İstanbul 2004.

ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004.

ARCAYÜREK, Cüneyt, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, Bilgi Yayınları, Ankara 1984.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2007.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, c.III, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006.

BAŞ Arda, "Orgeneral Şahap Gürler ve Demokrat Parti Döneminde Siyasi Faaliyetleri", *History Studies*, c. XI, S.3, (2019), s.839-860.

BAŞGİL Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çev. C. Aydın, Yağmur Yayınevi, İstanbul 200.

BAYKAM Bedri, *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994.

BİBEROĞLU M. Kemal, *Yassıada Kararları ve Tahkikat Komisyonunun Bilinmeyen Gerçekleri*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1996.

BİRAND, Mehmet Ali – DÜNDAR, Can – ÇAPLI, Bülent, *Demirkırat*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 1999.

BURÇAK, Rıfıkı Salim, *On Yılım Anıları (1950-1960)*, Nurool Matbaacılık, Ankara 1998.

BURÇAK, Rıfıkı Salim, *Yassıada ve Öncesi*, Çam Matbaası, Ankara 1976.

CILIZOĞLU, Tanju, *Kırık Politika Anılarıyla Kamil Kırkoğlu*, Güneş Yayınları, İstanbul 1987.

ÇELİKOĞLU, Adnan, *Bir Darbeci Subayın Anıları*, YKY, İstanbul 2010.

DEMİR, Şerif, *Düello Menderes ve İnönü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

DEMİR Şerif, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Vesayet*”, Tiav, Ankara 2020.

DEMİR Şerif, "Adnan Menderes’e Göre Cumhuriyet Halk Partisi ve İhtilal", *History Studies*, 11/6, (Aralık 2019), s. 2347-2361.

DEMİREL, Tanel, *Türkiye’nin uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

DURSUN, Davut, *27 Mayıs Darbesi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2001.

ELEVLİ, Avni, *Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi*, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1960.

ERDEMİR, Sabahat, *Milli Birliği Doğru*, Ankara 1961.

ERKANLI, Orhan, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

GÜLEY, Ferda, *Kendini Yaşamak*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.

GÜRSOY, İdris, *Dokuz Subay Olayı ve Samet Kuşçu*, Kaynak Yayınları, İzmir 2012.

İPEKÇİ, Abdi- Coşar, Ömer Sami, *İhtilalin İçyüzü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

KARACAN, Ali Naci, "İnönü’nün İzmir Nutku", *Milliyet*, 6 Ekim 1952.

- KOÇAK Cemil, "CHP 60 Yıldır 27 Mayıs'ı Tehdit Olarak Kullanıyor", Haz. İ. Tatlıcan, *Sabah*, 27, Mayıs 2020.
- MENDERES, Adnan, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, c.VIII-IX, Haz. H. Kılçık, Ankara 1992.
- NADİ, Nadir, "Kaparsa Ne Olur?", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1959.
- ÖYMEN, Altan, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, İstanbul 2010.
- ÖYMEN, Altan, ... *Ve İhtilal*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.
- ÖRSAN, Öymen, *Bir İhtilal Daha Var... 1908-1980*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1987.
- ÖZCAN, Mehmet Şah, *Meclis Tahkikatı (1957-1960)*, Atam Yayınları, Ankara 2021.
- ÖZTÜRK, O. Metin, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993.
- SARI, Muhammed, "Demokrat Parti Dönemi Basınına Göre İktidar-Muhalefet İlişkileri Açısından 'Vatan Cephesi'", *10.Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (28 Ağustos-2 Eylül 2012)*, s.751-758.
- SAROL, Mükerrrem, *Bilinmeyen Menderes*, c. II, Kervan Yayıncılık, İstanbul 1983.
- SEYHAN, Dünder, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.
- SÜSOY, Yener "Siirt Konuşmasında Suç Niteliği Yok", *Hürriyet*, 7 Ekim 2003.
- TOKER, Metin, *İsmet Paşa'yla 10 Yıl 1957-1960*, c. II, Akis Yayınları, Ankara 1966.
- TOKER, Metin, *Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.
- YURTOĞLU, Nadir, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları (1923-1950)", *Gazi Akademik Bakış*, c. X/20, (Yaz 2017), s. 145-168.